

УДК 334.72

О.Д.РЯБЧЕНКО, канд. экон. наук

Національний технічний університет "Харківський політехнічний інститут"

Л.Л.КАЛИНИЧЕНКО

Українська державна академія залізничного транспорту, м.Харків

ЕКОНОМІКО-ПРАВОВІ ОСНОВИ ПРИВАТИЗАЦІЇ В УКРАЇНІ

Розглядаються економіко-правові основи приватизації в Україні, головним завданням якої є збільшення валового національного продукту на основі підвищення ефективності роботи підприємств, ліквідації економічної кризи і здійснення ринкових реформ.

Приватизація майна державних підприємств України – це відчуження майна, що перебуває в загальнодержавній, республіканській і комунальній власності, на користь фізичних і недержавних юридичних осіб. Роздержавлення – це процес, при якому принципово змінюються місце і призначення підприємства чи організації в системі існуючого державного управління у зв'язку з посиленням економічної самостійності господарських суб'єктів і реалізацією їх комерційних інтересів.

Спільним для цих процесів є те, що вони зумовлюють зміну майнових відносин, хоча й різною мірою, і, виключаючи підприємства з системи державного управління, мають за мету комерціалізацію їх діяльності – орієнтацію на прибуток, ринок і конкуренцію. Відмінність полягає в тому, що поняття "роздержавлення" ширше і включає в себе більшу різноманітність майнових відносин, ніж приватизація. Крім того, в процесі приватизації обов'язково змінюється суб'єкт права власності, здійснюється його конкретизація, тоді як при роздержавленні це може й не відбуватися.

Мета приватизації – сформуванати багатокладну економіку як матеріальну основу розвитку товарно-грошових відносин і ринку, а також передати реальні рушійні сили економічного розвитку від держави конкретним суб'єктам господарювання. Мета роздержавлення – збереження державної власності як домінуючої, але не в монопольних формах володіння, а шляхом передачі права власності на комерційних засадах різноманітним суб'єктам господарювання для одержання прибутку.

Таким чином, роздержавлення є відокремлення капіталу як власності від капіталу як функції, що зумовлює збільшення кількості суб'єктів господарювання без зміни панівного становища на ринку одного власника – держави. На відміну від командно-адміністративної системи в економіці, що базується на підпорядкуванні особистих інте-

ресів суспільним, приватизація формує економіку на засадах урахування особистого інтересу і його взаємодії з інтересами суспільства.

Сьогодні в Україні центральним завданням приватизації є збільшення валового національного продукту на основі підвищення ефективності роботи приватизованих підприємств, ліквідація економічної кризи і створення відповідних умов для здійснення ринкових реформ.

Згідно із законодавством України про приватизацію приватизації, тобто відчуженню майна, що знаходиться в державній власності, на користь фізичних і недержавних юридичних осіб підлягають:

- державне житло;
- земля;
- майно державних підприємств.

Процес приватизації житла регулюється Законом України “Про приватизацію державного житлового фонду” від 19 липня 1992р. Процеси приватизації землі регулюються прийнятим у 2001р. Земельним кодексом, відповідно до якого для його реалізації потрібно розробити близько тридцяти нових законів України. Земельним кодексом встановлюються три форми власності на землю – приватна, комунальна і державна. Однак вільна купівля-продаж землі сільськогосподарського призначення розпочнеться тільки в 2005р. Крім того, до 2010р. розмір земельної ділянки, який може знаходитись у приватній власності, обмежується 100 гектарами. Забороняється також до 2005р. використовувати землю як частину статутного фонду підприємства. До цього часу треба буде прийняти нормативні акти про розмежування земель державної і комунальної власності і про земельний кадастр, що регулюють порядок оцінки землі, а також створити державний земельний банк. Відповідно до прийнятого Кодексу, закордонні фізичні й юридичні особи позбавлені права власності на землю сільськогосподарського призначення. Проте вони мають право на землю, на якій знаходяться офіси і підприємства, котрі їм належать. Землі ж сільськогосподарського призначення можуть бути взяті ними в оренду. Прийнята редакція Земельного кодексу детально регламентує порядок функціонування інституту іпотеки, що відкриває доступ сільгоспвиробникам до кредитних ресурсів, без яких безглуздо говорити про закупівлю нової техніки і повноцінне обслуговування існуючої. Отже, остаточно і безповоротно закріплено перехід аграрної економіки України до ринкової. З прийняттям Земельного кодексу втрачають силу президентські Укази відносно земельних відносин, включені в цей закон, тобто регулювання переводиться з ручного режиму на автоматичний. Таким чином, розчищено простір для формування чіткої системи земельного законодавства, що має поповнитись щонайменше 30 законами.

Процес приватизації майна державних підприємств регулюється Законами України "Про приватизацію майна державних підприємств" від 4 березня 1992р., "Про приватизацію невеликих державних підприємств" (малу приватизацію) від 6 березня 1992р., Державними програмами приватизації майна державних підприємств, а також місцевими програмами приватизації.

Приватизація житла і землі – складне і важливе явище в економічному житті нашої держави, але найбільш радикальні зміни, на нашу думку, припадають на сферу приватизації майна державних підприємств. Приватизації підлягають державні підприємства, їх структурні підрозділи, якщо вони не є цілісними майновими комплексами, незавершене будівництво, частки (паї, акції), що належать державі в майні господарських товариств та інших об'єднань.

Однак у складі державного майна є такі об'єкти, що не підлягають приватизації. Їх перелік встановлює Закон "Про приватизацію майна державних підприємств" (ст.5), державна і регіональні програми приватизації. Перелік об'єктів, що не підлягають приватизації, затверджується Верховною Радою України за поданням Кабінету Міністрів України.

Приватизація може здійснюватись або шляхом викупу майна, тобто оплатної передачі його тим, хто на ньому працює, або шляхом продажу на основі конкуренції покупців. Законодавством України передбачено три способи викупу (організацією покупців, за альтернативним планом і організацією орендарів, що уклала угоду оренди з викупом) і п'ять способів продажу (на аукціоні, на комерційному конкурсі, на некомерційному конкурсі, на конкурсі з відстрочкою платежу, а також продаж акцій відкритих акціонерних товариств).

Всі об'єкти приватизації розділені на сім груп:

- до групи А входять об'єкти, вартість основних фондів яких не перевищує 1,0 млн.грн.;
- до групи Б входять об'єкти, вартість основних фондів яких складає від 1,0 млн.грн. до 170,0 млн.грн. (на одного працівника не перевищує номіналу одного приватизаційного майнового сертифікату більш, ніж у 12 разів);
- до групи В входять об'єкти, вартість основних фондів яких від 1,0 млн. грн. до 170,0 млн.грн. (на одного працівника перевищує номінал одного приватизаційного майнового сертифікату більше, ніж в 12 разів);
- до групи Г входять об'єкти, вартість основних фондів яких перевищує 170,0 млн.грн., підприємства-монополісти, об'єкти військово-промислового комплексу, а також підприємства, приватизація

яких проводиться із залученням закордонних інвестицій за міжнародними угодами України;

- до групи Д входять об'єкти незавершеного будівництва та законсервовані об'єкти, майно ліквідованих підприємств, підприємства-банкрути;
- до групи Е входять об'єкти, частка (акції) яких належать державі в майні підприємств із змішаною формою власності, або майно, невраховане в час оцінки вартості об'єкта приватизації;
- до групи Ж входить майно об'єктів соціальної сфери. Першочерговій приватизації підлягають об'єкти, віднесені до групи Ж, що використовуються не за призначенням, знаходяться в оренді або не функціонують. Приватизація книжкових, газетно-журнальних видавництв, підприємств поліграфії і книгорозповсюдження загальнодержавного значення здійснюється з урахуванням вимог Закону України "Про видавничу справу". Це положення поширюється також на об'єкти соціально-побутового призначення, що не ввійшли до статутного фонду господарського товариства і не були йому передані безкоштовно відповідно до ст.24 Закону України "Про приватизацію державного майна". Майно структурних підрозділів підприємств при їх виділенні в самостійні підприємства приватизується згідно із Законом України "Про приватизацію невеликих державних підприємств (малої приватизації)", якщо вони відповідають вимогам частини першої статті 2 цього Закону. Приватизація об'єктів соціальної сфери здійснюється способами, передбаченими Законом України "Про приватизацію невеликих державних підприємств (малої приватизації)". Якщо відповідною державною адміністрацією буде рекомендовано органу приватизації прийняти рішення відносно створення на базі майна об'єкта соціальної сфери відкритого акціонерного товариства, то цей об'єкт приватизується в порядку, визначеному Законом України "Про приватизацію державного майна".

Кожній групі об'єктів відповідають декілька способів приватизації і вибір конкретного способу приватизації є головною проблемою підготовки підприємств до приватизації.

Законодавство України про приватизацію до введення національної валюти забороняло перепродавати приватизовані об'єкти. З вересня 1996р. це рішення втратило чинність.

Покупцями майна державних підприємств, окрім громадян України, можуть бути іноземні громадяни, особи без громадянства, недержавні юридичні особи, а також закордонні юридичні особи і підприємства за участю іноземного капіталу. При цьому іноземні грома-

днани, іноземні підприємства і підприємства з іноземними інвестиціями можуть придбати об'єкти тільки за вільно конвертовану валюту. Покупцями великих державних підприємств могли бути спільні підприємства і господарські товариства, в майні яких частка державної власності складала 25,0% і менше.

Основним джерелом коштів для приватизації майна державних підприємств стали приватизаційні майнові сертифікати, що були видані всім громадянам України незалежно від віку, стажу роботи, навіть дітям, які народились до 1 вересня 1992р. Номінальна вартість приватизаційного майнового сертифікату, встановлена тоді Державною програмою приватизації майна державних підприємств, складала 30000 крб. і в подальшому індексувалась (в листопаді 1993р. з урахуванням індексації вартість приватизаційного майнового сертифікату становила вже 1050000 українських карбованців). Розраховувалася ця величина, виходячи з відновної вартості майна, що підлягало приватизації на 1 вересня 1992р., і за розрахунками Державної програми приватизації становило в той період 2171,0 млрд.крб., та частки безкоштовно переданого громадянам України майна, що складало 70,0%. Приватизаційні майнові сертифікати випускались, таким чином, на суму 1519,7 млрд.крб.

Другим безкоштовним джерелом коштів для приватизації стали кошти на спеціальних приватизаційних рахунках в Ощадбанку.

Основними способами використання своїх приватизаційних коштів для громадян України є:

перший спосіб – громадяни України можуть направити приватизаційні кошти на приватизацію підприємства, на якому вони працюють;

другий спосіб – громадяни України мають змогу направити свої приватизаційні кошти на купівлю об'єкта малої приватизації;

третій спосіб – громадяни України можуть об'єднати свої приватизаційні кошти (і папери, і гроші) шляхом створення довірчих товариств. Довірчі товариства від імені, за дорученням і за рахунок власників приватизаційних паперів будуть здійснювати представницьку діяльність з приватизаційними паперами;

четвертий спосіб – громадяни України можуть самостійно вибрати акції, що надійшли у відкритий продаж, і купити їх за приватизаційні кошти;

п'ятий спосіб – громадяни України можуть купити акції не конкретного підприємства, а спеціалізованої організації, що називається інвестиційним фондом. Інвестиційні фонди будуть випускати свої акції, які зможуть купувати громадяни як за свої гроші, так і за привати-

заційні папери. На одержані від громадян та приватизаційні папери інвестиційні фонди зможуть придбати акції акціонерних товариств, створених на базі приватизованих державних і орендних підприємств. Інвестиційні фонди мають акумулювати величезні кошти. Для того, щоб вони не скупили всі акції даного акціонерного товариства, їм дозволяється володіння не більше, ніж 10,0% акцій приватизованих підприємств. Володіння акціями інвестиційних фондів значно знижує ризик втрати вкладених коштів, але і не дає перспективи швидко розбагатіти. Оскільки інвестиційні фонди володіють акціями різних акціонерних товариств, то серед них обов'язково будуть як товариства, вартість акцій і дивіденди яких будуть високими, так і товариства, акції яких не принесуть дивідендів. Інвестиційні фонди подібні до довірчих товариств, але, на відміну від останніх, володіють значно більшим статутним капіталом, в організації їх, як правило, приймають участь могутні фінансові структури, що будуть переслідувати перш за все свої власні інтереси. Через це, придбаючи акції інвестиційних фондів, треба порадитися з експертом з цінних паперів;

шостий спосіб – приватизаційні кошти можна передати фірмі, що спеціалізується на роботі з цінними паперами, яка купить для громадянина акції і буде здійснювати керівництво ними за його дорученням.

У другій половині 90-х років приватизація підприємств, здійснювана в Україні швидкими темпами, позначилася на формуванні відносин власності. Зміна форми власності призвела до того, що працівники формально перетворилися на власників своїх підприємств. Нові утворення хоч і сприяли становленню приватної власності, але не спричинили формування значного соціального прошарку ефективних власників. Сама по собі наявність господарів, які здобули право управління своїм майном, виявилася для цього недостатньою. Перетворення державних підприємств у акціонерні товариства і формування структури акціонерного капіталу не привели до виникнення стратегічних власників з достатнім оборотним капіталом і акціонерів, здатних фінансувати реструктуризацію та модернізацію своїх товариств. Але незважаючи на це, в Україні на засадах роздержавлення та приватизації промислових підприємств було створено недержавний сектор економіки. За 10 років форму власності змінили 63,5 тис. підприємств (у тому числі близько 11,0 тис. великих і середніх, а також понад 51,0 тис. малих). До державного бюджету з підприємств різних форм власності, що функціонують в Україні, найбільша частка податків надходить від недержавного сектора.

Як свідчить аналіз процесів приватизації у країнах, що пройшли через неї, в кожній з них після приватизації розпочалося економічне

піднесення. Приватизація в країнах з ринковою економікою є постійним процесом і має маятниковий характер: зростає доля приватного сектора – зменшується доля державного, зменшується доля приватного сектора – зростає доля державного. Це відбувається шляхом продажу акцій з одного сектора економіки в інший. У випадку падіння попиту на продукцію і відповідно ефективності виробництва приватники прагнуть позбавитись власності, що приносить збитки, провести перевелив капіталу будь-якими засобами, аж до оголошення підприємств банкрутами. Держава в таких випадках поспішає на допомогу приватному капіталу і скуповує акції. При цьому вона керується роздумами соціального характеру: необхідністю забезпечити країну продукцією певного виду, зберегти робочі місця, тобто тим, що не може бути прийнято до уваги приватним капіталом з огляду на його природу. Внаслідок цього у власності держави в різний час знаходяться різні галузі, підприємства або частини підприємств. Однак як тільки внаслідок впливу державних капіталів, зміни кон'юнктури ринку ефективності роботи підприємств зростає, приватний сектор прагне викупити акції. Тому твердження про те, що державну власність треба ліквідувати як менш ефективну, ніж приватну, – безпідставні. Тільки у поєднанні державного і приватного секторів можливе забезпечення високої ефективності народного господарства. Правду кажучи, власність тому і стає державною, що вона малоефективна. Одночасно багато державних корпорацій є високорентабельними, і держава не поспішає віддавати контрольний пакет акцій, бо має потребу в доходах для фінансування проектів, що мають загальнодержавне і навіть планетарне значення, але не викликають інтересу в приватного капіталу. Безперечно, для проведення такої важливої економічної реформи необхідні знання та політична воля.

В Україні приватизація потрібна, щоб забезпечити необхідні передумови для реконструкції та модернізації виробництва під керівництвом нових приватних власників. При цьому потрібно дотримуватись основних принципів приватизації – справедливості, простоти, відкритості для всіх громадян.

Отримано 18.01.2002